

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF THE HISTORY OF SCIENCE
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

UNIVERSITY OF SZCZECIN
INSTITUTE OF THE HISTORY
AND INTERNATIONAL RELATIONS

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XIV

DAWNA MAPA ŹRÓDŁEM WIEDZY
O ŚWIECIE

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XIV

OLD MAP AS A KNOWLEDGE
SOURCE ABOUT THE WORLD

Proceedings from the 22nd All-Polish
Conference of the Historians of Cartography

Pobierowo 11 – 13 October 2007

Poświęcamy pamięci
Profesora MIECZYSLAWA STELMACHA
Redaktorzy

Edited by
STANISŁAW ALEXANDROWICZ AND RADOŚLAW SKRYCKI

SZCZECIN 2008

INSTYTUT HISTORII NAUKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII

UNIwersytet SZCZECIŃSKI
INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW
MIĘDZYNARODOWYCH

Opracowanie redakcyjne
STANISŁAW ALEXANDROWICZ, RADOŚLAW SKRYCKI

Opracowanie techniczne
Dorota KOZŁOWSKA, JERZY OSTROWSKI

Projekt okładki
DARIUSZ KOZŁOWSKI

Tłumaczenia streszczeń na język angielski:
AUTORZY

Skład komputerowy
Dorota KOZŁOWSKA

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XIV

DAWNA MAPA ŹRÓDŁEM
WIEDZY O ŚWIECIE

Materiały z XXII Ogólnopolskiej
Konferencji Historyków Kartografii

Pobierowo 11 – 13 października 2007 r.

Publikacja dofinansowana ze środków Uniwersytetu Szczecińskiego

© Copyright by: IHN PAN, US, 2008

Pod redakcją
STANISŁAWA ALEXANDROWICZA I RADOŚLAWA SKRYCKIEGO

ISSN: 0138-0850

SPIS TREŚCI

<i>Stanisław Alexandrowicz, Radosław Skrycki</i> – PRZEDMOWA	9
<i>Radosław Gaziński</i> – MIECZYSLAW STELMACH (1947-2000), ARCHIWISTA, HISTORYK I HISTORYK KARTOGRAFII	15
BIBLIOGRAFIA PRAC PROF. MIECZYSLAWA STELMACHA (zestawiła Agnieszka Chlebowska)	19

Mapa jako źródło historyczne

<i>Stanisław Alexandrowicz</i> – WYKORZYSTANIE ŹRÓDEŁ KARTOGRAFICZNYCH W BADANIACH NAD HISTORIĄ POLSKI XVI I XVII WIEKU	29
<i>Wojciech Iwańczak</i> – KILKA UWAG O DAWNEJ MAPIE JAKO ŹRÓDŁE HISTORYCZNYM	51
<i>Bogdan Wołak</i> – BADANIE DYNAMIKI ZJAWISK NA PODSTAWIE KART KATASTRALNYCH I MAP EWIDENCYJNYCH	61
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn</i> – MATERIAŁY I TECHNIKI WYKONYWANIA MAP OD STAROŻYTNOŚCI DO XVIII WIEKU	71
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn</i> – GRYN SZPAN – ZIELONY PIGMENT STOSOWANY DO KOLOROWANIA MAP I JEGO WPŁYW NA STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW KARTOGRAFICZNYCH	87

Historia kartografii powszechnej

<i>Rafał Simiński</i> – OBRAZ ZIEM INFLANCKICH W ŚWIEŁIE KARTOGRAFII I KRONIKARSTWA EUROPY ZACHODNIEJ OKRESU ŚREDNIOWIECZA	105
<i>Lucyna Szaniawska</i> – PIĘCSETLECIE NAZWY AMERYKA. ZMIANY NAZWY ORAZ EWOLUCJA OBRAZU AMERYKI NA MAPACH PUBLIKOWANYCH W SZESNASTOWIECZNEJ EUROPIE	119
<i>Krzysztof Szykuła</i> – PROJEKT MONOGRAFII I FAKSYMILOWEGO WYDANIA MAPY JENKINSONA Z 1562 ROKU	149

SPIS TREŚCI	7
-------------------	---

<i>Jerzy Czajewski</i> – DELIMITACJA ROZBIOROWEJ GRANICY RZECZYPOSPOLITEJ Z ROSJĄ W ŚWIEŁIE DOKUMENTÓW I MATERIAŁÓW KARTOGRAFICZNYCH	329
<i>Piotr Grabowski</i> – OKOLICZNOŚCIOWA MAPA POLSKI Z 1910 ROKU JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI HISTORYCZNYCH I DYDAKTYCZNYCH ..	347
<i>Dorota Borowicz</i> – DAWNE MAPY NARODOWOŚCIOWE GÓRNEGO ŚLĄSKA ODBICIEM DZIEJÓW POLITYCZNYCH REGIONU	359
<i>Ewa Szykiewicz</i> – DAWNE MAPY ŚLĄSKA JAKO DOKUMENTY ZMIAN ZACHODZĄCYCH W TERENIE	375
<i>Jerzy Ostrowski</i> – OGÓLNOPOLSKIE KONFERENCJE HISTORYKÓW KARTOGRAFII W LATACH 1975–2007 – PRZEGLĄD CHRONOLOGICZNO-TEMATYCZNY	391

<i>Andrew B. Pernal, Dennis F. Essar</i> – BEAUPLAN'S CARTOGRAPHIC LABOURS IN FRANCE: THE MAPS OF NORMANDY AND BRITTANY	161
--	-----

<i>Margarita Barzdeviča</i> – MAPS AND PLANS OF RIGA FROM THE 17TH CENTURY AS SOURCES OF INFORMATION FOR THE RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF THE CITY	183
--	-----

<i>Radosław Skrycki</i> – MAPA JAKO NARZĘDZIE PROPAGANDY (NA PRZYKŁADZIE MAPY BRANDENBURGII JACOBA PAULA VON GUNDLINGA Z 1724 ROKU)	197
---	-----

<i>Andrzej Konias</i> – „KARTOGRAFIA TOPOGRAFICZNA PAŃSTWA I ZABORU PRUSKIEGO OD II POŁOWY XVIII W. DO I POŁOWY XX W.” – PROBLEMATYKA PROJEKTU NAUKOWO-BADAWCZEGO	207
---	-----

Historia kartografii ziem polskich

<i>Henryk Rutkowski</i> – POLSKA NA WYBRANYCH MAPACH Z PIERWSZEJ POŁOWY XVI WIEKU	221
--	-----

<i>Jarosław Łuczyński</i> – OBRAZ I TEKST NA XVI-WIECZNYCH MAPACH RZECZYPOSPOLITEJ	235
---	-----

<i>Małgorzata Gałęziowska</i> – SYMBOLICZNE TREŚCI W KARTOGRAFII NA PRZYKŁADZIE MAP PRUS KASPIRA HENNEBERGERA I ICH PÓŹNIEJSZYCH OPRACOWAŃ JAKO PODSTAWA KOMUNIKACJI I PRZEKAZ WIEDZY O ŚWIECIE	249
--	-----

<i>Wiesław Sieradzan</i> – KARTOGRAFIA GRUDZIĄDZA XVII-XX WIEKU JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O MIEŚCIE I OKOLICY	265
---	-----

<i>Krzysztof Strzelecki</i> – WARTOŚCI POZNAWCZE 12-ARKUSZOWEJ MAPY WISŁY F.F. CZAKIEGO Z PIERWSZEJ POŁOWY XVIII WIEKU W ŚWIEŁIE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ. PROBLEMATYKA NAUKOWO-BADAWCZA	275
--	-----

<i>Bogumił Szady</i> – MAPA UNICKIEJ DIECEZJI CHEŁMSKIEJ Z 1782 ROKU JAKO PRZYKŁAD KARTOGRAFII WYZNANIOWEJ	297
---	-----

<i>Paweł E. Wespiański</i> – MAPY I PLANY WARSZAWY W ZBIORACH ROSYJSKIEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ W PETERSBURGU	319
--	-----

Henryk Rutkowski

Warszawa

POLSKA NA WYBRANYCH MAPACH Z PIERWSZEJ POŁOWY XVI WIEKU

W rzymskim wydaniu *Geografii* Ptolemeusza z 1507 roku znajduje się mapa Europy Środkowej pt. *Tabula moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithuanie*. Mapa ta, słusznie łączona z osobą Marka Beneventano, była w pierwotnej wersji opracowana przez Mikołaja z Kuzy, który zawarł w swojej karcie elementy przejęte od starożytnego Ptolemeusza. Następnie dzieło Kuzańczyka zostało przerobione (bezpośrednio lub raczej pośrednio) przez Franciszka Rosellego, który wykonał swój drzeworyt przypuszczalnie około roku 1492. Beneventano skopiował kartę Rosellego zmieniając jej formę graficzną i poszerzając trochę zasięg terytorialny. Wtedy ulepszeniem wschodniej połowy mapy zajął się Bernard Wapowski. Jak udowodnił Tomasz Niewodniczański, zmiany zostały wprowadzone na wyszytych już płytach miedziorytu.

W takiej sytuacji poprawki i uzupełnienia nie mogły być dokonywane swobodnie, ale musiały być ograniczone. Na polskiej części mapy Beneventano – Wapowski nie zmienił biegu rzek, nie usunął mitycznego Lasu Hercyńskiego, nie skasował i poza kilkoma wyjątkami nie poprawił położenia miast występujących na pierwotnym wzorze, lecz dodał kilka dopływów rzek lub je przedłużył, oznaczył Karpaty, wzbogacił obraz kartograficzny kilkoma nazwami terytoriów, a przede wszystkim wieloma miejscowościami. Na obszarze Królestwa Polskiego (potocznie zwanego Koroną), lennego Księstwa Mazowieckiego oraz Prus Królewskich z Warmią – do 55 miast przejętych z mapy Rosellego nasz uczyony dodał 68 miejscowości. Ta pierwsza drukowana mapa, która w tytule zawierała nazwę Polski, została ponownie wydana w 1508 roku i mogła stosunkowo wielu odbiorcom przekazać nowy obraz kartograficzny naszego kraju¹.

Nurt mający swój początek w mapie Mikołaja z Kuzy był jednym z dwóch nurtów, które panowały w kartografii Niemiec do połowy XVI w. Osobliwym szczególnie cechującym kuzański typ map jest oznaczenie wyspy i zamku Pfalz

¹ H. Rutkowski, *Polska na mapie Europy Środkowej z roku 1507*, w: *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Plachcińska oblata*, Warszawa 2006, s. 281–293.

pośrodku Renu koło Kaub. Drugi nurt powstał zupełnie niezależnie od tradycji Ptolemeusza, a zapoczątkowały go mapy dróg autorstwa Etzlauba.

Erhard Etzlaub z Norymbergii był lekarzem i astronomem, wytwórcą kompasów i kartografem. Wydał dwie mapy przedstawiające drogi w Europie Środkowej. Są to drzeworyty kolorowane, zorientowane na południe, co ułatwiało używanie ich z pomocą kompasu słonecznego². Pierwszą mapę pt. *Das ist der Rom-Weg von meylen zu meylen mit puncten verzeychnet* [...] wydał Etzlaub prawdopodobnie na rok święty (jubileuszowy) 1500. Tematem są drogi do Rzymu, czyli szlaki pielgrzymkowe, które zostały oznaczone punktami tak, że pokazują odległości w milach (niemieckich czyli geograficznych). Jedną milę oznacza jeden odstęp między dwoma punktami. Mapa w skali ok. 1: 5 300 000 sięga na wschód do linii Malbork – Kraków – Budapeszt, na południu obejmuje Neapol, na zachodzie Paryż, a na północy jutlandzki Viborg. Pokazuje kilka szlaków prowadzących z rejonu Morza Północnego i Bałtyku przez trzy przełęcze alpejskie. Dwie drogi mają początek w Polsce: jedna wiedzie z Krakowa przez Ołomuniec i Wiedeń, a druga – z Gdańska przez Szczecin i Berlin. Są na tej karcie wyróżnione (stylizowanymi sylwetkami) niektóre stolice oraz miejscowości pielgrzymkowe.

Druga mapa Etzlauba, wydana w 1501 r., ma tytuł: *Das sein dy lantstrassen durch das Romisch reych* [...]. Zasięg został trochę poszerzony na południu i na zachodzie (do Barcelony). Mapa w skali ok. 1: 4 100 000 została przeznaczona nie tylko dla pielgrzymów, lecz może przede wszystkim dla kupców. Jest bardziej szczegółowa od poprzedniej, ma więcej dróg i więcej miast. Zwłaszcza duże ich zagęszczenie występuje w Niemczech, gdzie jako centralny węzeł komunikacyjny pokazano Norymbergę³.

Barwami pokryto powierzchnie krajów zróżnicowanych głównie według języka. Fizjografia – z wyjątkiem dość schematycznych gór – jest przedstawiona lepiej niż na mapach typu kuzańskiego. Poprawiona jest linia brzegowa, m.in. skorygowany zarys wybrzeża holenderskiego, lepiej pokazana Mierzeja Helska i dodana

² W. Wolkenhauer, *Erhard Etzlaubs Reisekarte durch Deutschland 1501. Mit einem Begleittext*, Berlin 1919; A. Herrmann, *Die ältesten Karten von Deutschland bis Gerhard Mercator*, Leipzig 1940, tabl. 7–8, s. 13–14; H. Krüger, *Des Nürnberger Meisters Erhard Etzlaub älteste Strassenkarten von Deutschland*, w: „Jahrbuch für Fränkische Landesforschung”, 18, 1958, s. 1–286, 379–407; L. Bagrow, L.A. Skelton, *Meister der Kartographie*, Berlin 1963, s. 216–219, 252, 401; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963, s. 17–18; *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach*, T. 1: *Mapy XV–XVI wieku*, oprac. W. Kret, Wrocław 1978, s. 69–71; J. Szeliga, *Rozwój kartografii Wybrzeża Gdańskiego do roku 1772*, Wrocław 1982, s. 29–30; P.H. Meurer, *Mapae Germaniae. Die schönsten und bedeutendsten Deutschlandkarten von 1482 bis 1803*, Bad Neustadt a.d. Saale 1984, tabl. 3, ryc. 8, s. 21–22. Por. W. Iwańczak, *Do granic wyobraźni. Norymberga jako centrum wiedzy geograficznej i kartograficznej w XV i XVI wieku*, Warszawa 2005, s. 232–236, 241–243.

³ Faksymile w: *Monumenta Poloniae Cartographica*, tabl. 1c (nieliczne egzemplarze ocalałe ze zniszczenia w 1939 r.).

Rugia. Rysunek sieci wodnej jest bliższy rzeczywistości, dokładniej oddaje wygięcia rzek. Położenie miejscowości pod względem szerokości geograficznej zostało ulepszone w porównaniu z mapami Mikołaja z Kuzy. Mniej jednoznaczny wynik daje zestawienie z mapą Beneventano – gorzej wygląda położenie miast w części północnej (Poznań, Gdańsk, Szczecin, Hamburg), lepiej w części środkowej, gdzie różnica w stosunku do rzeczywistej szerokości geograficznej wynosi poniżej 10 minut (Kraków, Praga, Monachium, Bazylea)⁴. Odległości w milach między miastami odpowiadają w przybliżeniu rzeczywistości, z czego wynika dość dobra lokalizacja miejscowości przy drogach, a gorsza poza nimi⁵.

Ta część Polski, którą obejmuje mapa Etzlauba z 1501 r., jest oddzielona górami od Prus Książęcych, Pomorza i Moraw (nazwa Polski znajduje się na Podkarpaciu). Na tym terenie występuje kilka dróg; najdłuższa z nich prowadzi następująco: Kraków – Miechów – Kurzelów – Przedbórz – Piotrków – Zgierz – Łęczyca – Brześć – Toruń – Chełmża – Grudziądz – Nowe – Gniew – Tczew – Gdańsk. Poza tym Kraków ma połączenie z Wrocławiem (przez Olkusz, Bytom, Opole), z Ołomuńcem (przez Zator, Oświęcim, Pszczynę, Ostrawę) i z Budapesztem (przez Żywiec, Żylinę). Z Poznania wychodzą drogi do Torunia, do Wrocławia (przez Poniec, Prusice) i do Frankfurtu nad Odrą (przez Międzyrzecz). Gdańsk łączy droga ze Szczecinem (przez Łębork, Słupsk, Koszalin, Kołobrzeg, Goleńów). Niektóre nazwy miast są zniekształcone, najbardziej nierealnie nazwano Brześć Kujawski: Zwiffkabrescke. Ta i inne zniekształcone nazwy polskich miast długo jeszcze pokazywały się na mapach obcych autorów. Niektóre miejscowości są wyróżnione majuskułą: Kraków, Łęczyca, Toruń, Grudziądz, Gdańsk, Poznań i Oświęcim przy drogach, a poza tym Gniezno i Sandomierz (ten jest pokazany nad Wisłą wprost na północ od Krakowa). Toruń, Chełmżę i Grudziądz umiejscowiono na lewym brzegu Wisły, wskutek czego droga krakowsko – gdańska nie przekracza rzeki. Toruń znajduje się obok ostrego zakrętu Wisły w prawo. W rzeczywistości ta zmiana kierunku rzeki z północno-zachodniego na północno-wschodni wypada w pobliżu Bydgoszczy, która jednak nie została oznaczona przez Etzlauba, a jej miejsce zajął Toruń.

Wielkie dzieło kartograficzne Bernarda Wapowskiego było przedmiotem gruntownych badań Karola Buczka, którego ustalenia zachowują wartość prawie w stu procentach, a późniejsze publikacje kilku innych autorów (ze Stanisławem Alexandrowiczem i Stanisławem Pietkiewiczem na czele) trochę poszerzyły stan wiedzy na ten temat. Jak wiadomo, trzy mapy Wapowskiego zostały wydane w 1526

⁴ Por. H. Krüger, *op. cit.*, s. 40; P.H. Meurer, *op. cit.*, s. 54; H. Rutkowski, *op. cit.*, s. 292.

⁵ Warto zauważyć, że odległości z Gdańska do Torunia (24 mile), do Poznania (40 mil) i do Krakowa (81 mil), które odczytuje się z mapy Etzlauba, pokrywają się z odległościami podanymi później przez Kromera w jego opisie Polski. Zob. R.T. Marchwiński, *Geografia Polski Marcina Kromera*, Bydgoszcz 1997, s. 210.

r. Wydrukował je jako drzeworyty krakowski drukarz Florian Ungler. On to 18 października 1526 r. otrzymał przywilej królewski nadający mu monopol wydawania i sprzedawania tych map przez 10 lat. W przywileju są wymienione dwie mapy już wydane, jedna przedstawiająca niektóre części Królestwa Polskiego, Węgier, Wołoszczyzny, Turcji, Tatarii i Mazowsza (uznaje się to za pomyłkę, powinno być Moskwy), a druga obejmująca Prusy, Pomorze, Żmudź i Wielkie Księstwo Litewskie. Trzecia mapa Wapowskiego, która według przywileju przedstawia Królestwo Polskie i Moskwę (powinno być Mazowsze) oraz inne tereny, miała wyjść wkrótce⁶. Niestety, prawdopodobnie tylko część nakładów się rozeszła, gdy 24 kwietnia 1528 r. pożar strawił oficynę Unglera. W rezultacie mapy Wapowskiego wcześniej zaginęły. Znane są jedynie fragmenty, które przetrwały jako makulatura w oprawie introligatorskiej, zostały odkryte w 1932 r., ale już w 1944 uległy zniszczeniu. Pozostały jedynie nieliczne egzemplarze faksymiliów wydrukowanych w zeszycie 1 *Monumenta Poloniae Cartographica*, przygotowanym przez Buczkę, a zniszczonym przez Niemców we wrześniu 1939 r. Są to fragmenty mapy nazywanej mapą Sarmacji południowej oraz mapy mającej w tytule Polskę.

Półowa mapy Sarmacji południowej, która zachowała się w próbnej odbitce drukarskiej, przedstawia część wschodnią. Mapa obejmowała południową i środkową Polskę dochodząc pod Toruń oraz w pobliże Poznania, a poza tym w jej zasięgu znalazły się Węgry, północna część Półwyspu Bałkańskiego, południowa Wielkiego Księstwa Litewskiego, Chanat Krymski i fragment Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Skala wynosi ok. 1: 2 900 000⁷. Drugie wydanie mapy Sarmacji południowej, prawdopodobnie ze zmianami na podstawie mapy Węgier Stefana Brodaricia, ukazało się w 1528 roku⁸.

O mapie Sarmacji północnej, obejmującej Pomorze, Prusy i Wielkie Księstwo Litewskie, nic nie wiadomo, można tylko się domyślać jej zasięgu na podstawie map innych autorów, którzy zapewne z niej korzystali⁹. Buczek sądził, że skoro Wapowski opublikował w 1528 roku mapę Sarmacji południowej, to również wydał wtedy ponownie część północną, lecz nie ma dostatecznych przesłanek dla takiej hipotezy. Raczej przypuszczałbym, że jakimś nawiązaniem do pierwszej edy-

⁶ K. Buczek, *Początki kartografii polskiej (od Długosza do Wapowskiego)*, „Sprawozdania [...] Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 40, 1935 (1936), nr 2, s. 30–31; tenże, *Dzieje...*, s. 23–32; tenże, *The History of Polish Cartography from the 15th to the 18th Century*, Wrocław 1966, s. 32–40; *Katalog dawnych map...*, s. 79–82; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań 1989, s. 38–52; P.H. Meurer, *Fontes Cartographici Orteliani. Das „Theatrum Orbis Terrarum” von Abraham Ortelius und seine Kartenquellen*, Weinheim 1991, s. 258–259; J. Bzikowska, *Od Sarmacji do Polonii. Studia nad początkami obrazu kartograficznego Polski*, Kraków 1994, s. 55–63, 77–78, 109.

⁷ K. Buczek, *Dzieje...*, s. 27; tenże, *The History...*, fig. 8.

⁸ S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 40–42; P.H. Meurer, *Fontes...*, s. 64.

⁹ K. Buczek, *Dzieje...*, s. 24–25; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 46–48.

cji z 1526 roku były prace autora w 1533 roku nad mapą Inflant, Moskwy i krajów skandynawskich¹⁰.

Najważniejszym dziełem kartograficznym Bernarda Wapowskiego była wielka mapa Polski i większości Litwy (ryc. 1). Zachowały się dwa fragmenty tej mapy, jeden obejmujący część Wielkopolski (w szerszym znaczeniu) i Prus Królewskich, a drugi – część Żmudzi i Prus Książęcych¹¹. Skala wynosi ok. 1: 1 000 000. Jej zasięg, według Buczka, wyznaczały: na zachodzie Frankfurt nad Odrą, na północy granica żmudzko-kurlandzka, na wschodzie na polskim Podolu Bar (który wtedy nazywał się Rów), a na południu Tokaj. Ta pierwsza mapa Polski wydana w kraju była dziełem wybitnym. Charakteryzowało ją bogactwo treści, przede wszystkim wielka liczba oznaczonych miejscowości. Jedynymi miastami wyróżnionymi są siedziby biskupie, oznaczają je infuła i pastorał (arcybiskupie Gniezno – krzyż). Mapę charakteryzuje stosunkowo duża dokładność położenia miejscowości, zwłaszcza co do szerokości geograficznej. Wapowski prawdopodobnie dysponował dość licznymi pomiarami astronomicznymi szerokości, których część niewątpliwie robił sam. Można sądzić, że korzystał m.in. z pomocy swego przyjaciela, Mikołaja Kopernika, w szczególności dla opracowania ziemi chełmińskiej, Warmii i Prus Książęcych¹². Niektóre usterki widoczne na tej mapie należy przypisać wykonawcy drzeworytu.

Badanie dokładności mapy Polski Wapowskiego przeprowadził Stanisław Pietkiewicz¹³. Przystępne przedstawienie wyników tej analizy daje mapka pokazująca przesunięcia miejscowości i rzek. Komentarzem do tego obrazu może być zdanie, że w większej części Wielkopolski i na Kujawach „położenia – szczególnie szerokościowe – Wapowskiego są prawie wszędzie dość dokładne”; przeciętny błąd szerokości geograficznej wynosi tu 2,8 minuty, co odpowiada możliwościom najlepszych ówczesnych astrolabiów. Dalej Pietkiewicz napisał o obrazie sieci rzecznej: „Otóż całości tej nie można prawie nic zarzucić – nawet i z dzisiejszego punktu widzenia jest ona wzorem pod względem generalizacji, a bezbłędna

¹⁰ K. Buczek, *Dzieje...*, s. 26 (przypis 60), 29–30. Por. F. Bujak, *Początki kartografii w Polsce*, w: tenże, *Studia geograficzno-historyczne*, Kraków 1925, s. 110–111.

¹¹ *Monumenta Poloniae Cartographica*, tabl. 3; *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*, red. A. Kawecka-Gryczowa, z. 5: *Druga drukarnia Floriana Unglera 1521–1536*, oprac. H. Bułhak, Wrocław 1964, tabl. 216, 217; K. Buczek, *The History...*, fig. 12–14; *Katalog dawnych map...*, tabl. 18.

¹² K. Buczek, *Ślązacy w kartografii polskiej XVI w.*, Katowice 1937, s. 12–14, 19, 32–34; tenże, *Dzieje...*, s. 28–31; J. Szeliga, *op. cit.*, s. 30–32, 39, 42; E. Jäger, *Prussia-Karten 1542–1810*, Weissenhorn 1982, s. 35–38; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 52–57; J. Bzinkowska, *op. cit.*, s. 83–91; R.T. Marchwiński, *op. cit.*, s. 97–98.

¹³ S. Pietkiewicz, *Mapa Polski – „milionówka” Bernarda Wapowskiego (1526)*, „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej”, Seria C, z. 24, 1980, s. 37–62.

co się tyczy powiązania rzek zarówno pomiędzy sobą, jak i – co jest szczególnie interesujące – z jeziorami”¹⁴.

Ogólna ocena mapy Polski Bernarda Wapowskiego, którą sformułował Karol Buczek, jest wciąż aktualna. „Wystarczy porównać fragmenty jego „milionówki” z mapą środkowej Europy z wydań *Geografii* z r. 1507 i 1508 [czyli z mapą, w której Wapowski miał swój udział], by uzmysłwić sobie wielkość tego dzieła i ogrom pracy włożonej w jego wykonanie. Wysztychowana dość lichy w drzewie ustępowała mapa Polski, gdy chodzi o wygląd zewnętrzny, niejednej mapie wydanej współcześnie we Włoszech, jeśli natomiast chodzi o zasięg terytorialny, bogactwo treści i podstawy matematyczne, to w dwudziestych i trzydziestych latach XVI w. nie miała sobie równej w całej Europie, zwłaszcza że i podziałką ustępowała tylko niewielu”¹⁵.

Sebastian Münster był hebraistą i teologiem, a także geografem, zajmującym się opracowaniem obszernego opisu świata, czyli kosmografii. Był również autorem wielu map, w ciągu ćwierćwiecza sporządził ich blisko 150. Od 1529 r. mieszkał w Bazylei, gdzie w 1540 roku wydał po raz pierwszy swoją redakcję *Geografii* Ptolemeusza¹⁶. Zamieścił w niej 21 drzeworytowych „tabulae novae”. Jedną z nich jest niewielka mapa Niemiec, która nawiązuje do mapy Etzlauba i ma orientację południową¹⁷. Z obszaru państwa polskiego uwzględnił Gdańsk, Toruń, Gniezno, Poznań, Zgierz i Szadek, nazwa Polski znajduje się blisko Karpat (*Montes Sarmatici*).

Zamieszczona w tej *Geografii* mapa Polski i Węgier (*Polonia et Hungaria, XV nova tabula*) w skali ok. 1: 4 800 000 jest pomniejszoną i uproszczoną przeróbką mapy Sarmacji południowej Wapowskiego, prawdopodobnie jej drugiego wydania z 1528 roku (ryc. 2)¹⁸. Wiadomo, że dane dotyczące Polski, czyli zapewne mapę albo mapy, otrzymał Münster od sekretarza królewskiego, Jodoka (Josta) Ludwika Decjusza¹⁹. W porównaniu z „Sarmacją”, zasięg tej mapy jest mniejszy na wscho-

¹⁴ Tamże, s. 46, 60–61.

¹⁵ K. Buczek, *Dzieje...*, s. 30. Por. S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 54.

¹⁶ L. Bagrow, L.A. Skelton, *op. cit.*, s. 219–222, 511; K.H. Burmeister, *Sebastian Münster. Versuch eines biographischen Gesamtbildes*, Basel 1969; S. Peliwo, *Drzeworytowe mapy ziem polskich w wydawnictwach książkowych XVI w.*, Warszawa 1991 („Studia i materiały z historii kartografii”, 10), s. 54–58; P.H. Meurer, *Fontes...*, s. 203–205.

¹⁷ P.H. Meurer, *Mappae...*, s. 26, ryc. 10.

¹⁸ *Monumenta Poloniae Cartographica*, tabl. 4d; K. Buczek, *Dzieje...*, s. 25–26; tenże, *The History...*, fig. 10 (reprodukcja egzemplarza z nazwą „Prussia” odwróconą dołem do góry); *Katalog dawnych map...*, s. 28–29, tabl. 5; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 39–40, 45, 47; S. Peliwo, *op. cit.*, s. 58–66, ryc. 13. Por. S. Alexandrowicz, E. Jankowska, *O metodach badania map z XVI–XVII wieku (na przykładzie wybranych map krajów Europy Środkowej i Wschodniej)*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 21, 1989, nr 3–4, s. 134–147.

¹⁹ Wskazuje na to informacja podana przez Lucynę Szaniawską: *Analiza wybranych małoskalowych map ziem polskich (XVI–XVIII w.)*, Warszawa 1987 („Studia i materiały z historii kartografii”, 7), s. 44. Por. K.H. Burmeister, *op. cit.*, s. 157.

dzie, a większy o jeden stopień szerokości geograficznej na północy, czyli dochodzi do równoleżnika 54. Błędy w obliczeniach szerokości jednak sprawiają, że na mapie mieszczą się nie tylko Toruń i Brodnica, lecz także Wilno i Smoleńsk. W części północno-zachodniej mapa pokazuje Gniezno i Krobie, ale nie obejmuje Poznania. Można by stawiać pytanie, dlaczego pod umieszczoną w tytule Polską nie znalazło się na mapie województwo poznańskie? Z pewnością oddziałął zasięg „Sarmacji” Wapowskiego (która niewątpliwie wymieniała w tytule Polskę), a być może wpłynął również kierunek nawiązujący do Ptolemeusza i zapoczątkowany przez Martina Waldseemüllera, który kończył kartograficzny obraz Polski na południkowym odcinku Warty w rejonie Poznania. Łatwiej niż brak zachodniej Wielkopolski można zrozumieć nieobecność Prus Królewskich na tej mapie. Nazwę Polonia Münster ulokował na terenie północnej Małopolski, w ziemi sandomierskiej i lubelskiej.

Treść fizjograficzna omawianej mapy wykazuje wady i zalety „Sarmacji” Wapowskiego. Do wad należy przedstawienie dwóch jezior: u źródeł Niemna i Stłuczy występuje „*Chrones lacus*”, a u źródeł Narwi i Muchawca – „*Sarmatica palus*”. Nie było takich jezior lub bagien (niekiedy obu terminów używano zamiennie), ich umiejscowienie jednak odpowiada w przybliżeniu rzeczywistym obszarom bagiennym²⁰.

W części wschodniej mapy Münster przejął większość osiedli znajdujących się na „Sarmacji”, przeważnie oddał wiernie ich wzajemne położenie, gorzej odległości²¹. W Polsce środkowej, tj. na obszarze sześciu województw (mazowieckiego, płockiego, rawskiego, łęczyckiego, sieradzkiego i sandomierskiego), uwzględnił tylko 14 miejscowości, z czego 5 było już na mapie Beneventano z 1507 r. Z miast wojewódzkich występują Płock, Rawa i Sieradz, ale nie ma Łęczycy, Sandomierza i Warszawy. Inne oznaczone miasta na tym obszarze to Łask, Pińczów, Przecław, Radom, Solec Sandomierski, Szydłowiec, Tarczyn, Turek i Wizna. Pozostałe dwie miejscowości nie były miastami: *Mons S. Crucis* i *Cziszow*. Lokalizacja tego drugiego na lewym brzegu Wisły wskazuje, że był to Czyżów, wieś z kościołem parafialnym i zamkiem położona 15 km na północ od Sandomierza²². W skali tej mapy 15 km w terenie to 3 mm na rysunku, przy czym znaki miejscowości (sylwetki) mają z reguły większą szerokość. Wynika z tego, że Czyżów zajął na mapie Münstera miejsce Sandomierza, Wapowski bowiem nie mógł na „Sarmacji” opuścić tego miasta, tak jak nie opuścił go na mapie Beneventano. Taką pomyłkę mógł popełnić tylko autor zupełnie nie znający Polski. Na jego pierwowzorze Czyżów przypuszczalnie wyglądał okazalej od Sandomierza (tak

²⁰ Por. S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 43–44; S. Peliwo, *op. cit.*, s. 63.

²¹ S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 45.

²² Zob. *Atlas Historyczny Polski, Mapy szczegółowe XVI wieku*, pod red. S. Trawkowskiego, [T.] 2: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1993, cz. I, mapa 1.

jak na „milionówce” Wapowskiego wygląda wieś Starogród – Altenhaus przy stolicy ziemi Chełmnie – Colme). Co więcej, nie wydaje się prawdopodobne, aby mapa Sarmacji południowej przedstawiała równocześnie Sandomierz i Czyżów, ta wieś natomiast dobrze się mieści w trzykrotnie większej skali 1: 1 000 000. Uznaję to za dowód, że Münster – oprócz „Sarmacji” – wykorzystał „milionówkę” Wapowskiego. Z niej też zapewne wziął Święty Krzyż – górę za znakiem miejscowości, tj. klasztoru. Tutaj wypada jeszcze dodać, że ze znanego nam fragmentu „milionówki” znalazło się na mapie Polski i Węgier 5 miast: Toruń (Thorn), Brodnica (Strasburg), Dobrzyń, Włocławek i Gniezno. Występuje również jezioro Gopło z nazwą *Glopo lacus*. Na „milionówce” jest to *Giplo* albo *Biplo*; zapewne Wapowski dostrzegł błąd drzeworytnika, ale korekta nie była wykonalna.

Na mapie Münstera są w Polsce i na Węgrzech oznaczone siedziby biskupstw – napisem „e[pi]sco[patus]”, poza tym są też metropolie mołdawskie. Z Polski występują wszystkie stolicy diecezji mieszczące się w zasięgu mapy (tj. bez Poznania i biskupstw w Prusach) – niektóre z wymienionym napisem (Gniezno, Płock, Przemysł, Kamieniec, a także na Litwie Łuck), inne bez tego oznaczenia (Włocławek, Kraków, Chełm, Lwów, a także Wilno). Również Kijów ma oznaczone biskupstwo. Na zachowanym fragmencie Sarmacji południowej nie ma tego oznaczenia, więc można przypuszczać, że dopiero na drugim wydaniu z 1528 r. wprowadzono odpowiedni znak.

Miedzy mapą Polski i Węgier a wymienioną wcześniej mapą Niemiec z tej samej *Geografii* nie ma korelacji – z jednym wyjątkiem: na obu kartach Toruń leży błędnie na lewym brzegu Wisły, na miejscu Bydgoszczy. To przejął Münster od Etzlauba, gdyż na mapach nurtu kuzańskiego Toruń znajduje się na prawym brzegu. Wisła natomiast na obu mapach Münstera różni się koło Torunia; tylko na mapie Niemiec został pokazany jej rzeczywisty bieg z ostrym zakrętem.

Polonia et Ungaria po 1540 r. była przedrukowywana w kilku wznowieniach *Geografii* Ptolemeusza (do 1552). Poza tym została włączona do *Kosmografii* Sebastiana Münstera, dzieła upowszechniającego ówczesną wiedzę geograficzną i częściowo historyczną, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1544 r. i do roku 1578 miało 30 edycji w kilku językach. We wszystkich tych wydaniach mapa Polski i Węgier była odbijana z tego samego klocka, więc jej rysunek nie zmieniał się, a tylko w treści opisowej wprowadzano zmiany. Zdaniem Stanisława Peliwy, była to w XVI w. najbardziej popularna mapa Polski, która przez wiele dziesięcioleci kształtowała wyobrażenie o naszym kraju. „Nie było innych tak spopularyzowanych w szesnastowiecznej Europie map Polski, jak ta, którą Sebastian Münster zamieścił w pierwszej bazylejskiej edycji *Geografii* Ptolemeusza”²³.

²³ S. Peliwo, *op. cit.*, s. 59–60, 66–85 (cytat ze s. 59).

Wracam do mapy Polski Bernarda Wapowskiego. Stanisław Pietkiewicz sformułował następujące zdanie: „Jedynym elementem krajobrazu zarysowanym przez Wapowskiego w sposób raczej dowolny są lasy, symbolizowane przez szeregi drzew umieszczone bądź nad rzekami (Drwęcą), bądź na działach wodnych – tylko częściowo tam, gdzie odpowiadają one rzeczywistości”²⁴.

Z przytoczonym zdaniem, które wyraża pogląd panujący do dzisiaj w literaturze przedmiotu, nie zgadzam się. Sądzę, że pojedynczy szereg drzew (na Żmudzi szereg częściowo podwójny) nie oznacza lasu, ale jest znakiem granicy politycznej.

Zacznijmy od pasma drzew ciągnącego się wzdłuż lewego brzegu Drwęcy. Nie mógł tam istnieć zwarty ciąg lasów, ponieważ nad rzeką leżały średniowieczne miejscowości: Ciechocin, Krobia i przy ujściu Drwęcy Złotoria. Zwłaszcza ta ostatnia, w której stał zamek królewski o burzliwej historii, musiała być nazwą znaną kronikarzowi Wapowskiemu²⁵. Była natomiast Drwęca – od XIII w. do roku 1466 – granicą oddzielającą Polskę od państwa Krzyżaków. Również później, za czasów autora mapy Polski, nie była to zwykła granica administracyjna. Oddzielała ona Prusy Królewskie, które – jak wiadomo – aż do roku 1569 nie stanowiły inkorporowanej części Korony, lecz były terytorium przyłączonym i korzystającym z szerokiej autonomii (tak według strony polskiej) lub tylko połączonym unią (według mieszkańców tej krainy).

Druga granica polityczna, którą widać na mapie Wapowskiego, przebiegała między Polską wraz z Prusami Królewskimi a północno-zachodnimi sąsiadami. Zaznaczam, że miejscowości widoczne tylko częściowo na zachowanym fragmencie „milionówki” zostały zidentyfikowane z pomocą mapy Wacława Grodeckiego. Po stronie polskiej znajdowały się Człopa, Tuczo, Wałcz, Drahim i Czarne (Hammersten), po stronie Nowej Marchii brandenburskiej – Drawsko (Drauborg) i Złocieniec (Falkenberg), po stronie Pomorza – Szczecinek (Kleinstetin) i Białogard. Tak właśnie granica państwowa, oznaczona na mapie szeregiem drzew, rozdziela wymienione miasta. Co więcej, widać nawet znikomy fragment granicy brandenbursko-pomorskiej.

Pozostaje do skomentowania większa część granicy polsko-pruskiej. Od ujścia Drwęcy prowadzi ona najpierw wzdłuż Wisły w dół jej biegu (znak jednego drzewa na początku), a dalej – za Toruniem – odchodzi od rzeki. W tym miejscu zaczyna się przebieg granicy niezgodny z rzeczywistością. Widocznie Wapowski nie miał dostatecznej wiedzy w tym zakresie; chociaż sprawy polityczne dotyczące Prus znał dobrze, to był tam chyba tylko w Toruniu²⁶. Popełnił więc duży błąd od-

²⁴ S. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 62.

²⁵ Por. B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 319–320.

²⁶ A. Wyczański, *Miedzy kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548)*, Warszawa 1990, s. 72, 103. Tej hipotezie nie przeczy fakt późniejszy: Wapowski krótko przed śmiercią był u Kopernika we Fromborku (zmarł w Krakowie 21 XI 1535 r.). M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Wrocław 1973, nr 345.

dzielając od Korony obszar z Bydgoszczą i Koronowem (należały do Kujaw inowrocławskich), z Więcborkiem (Stempelborg), Sępólnem Krajeńskim i Kamieniem Krajeńskim (Krajna – ziemia w woj. kaliskim), z Wałczem i Drahimiem (w woj. poznańskim). Innym błędem jest rozciągnięcie Prus Książęcych, czyli Księstwa Pruskiego, na lewy brzeg Wisły; początek nazwy (*Duca*) znajduje się na terenie Prus Królewskich. Nie można natomiast uznać za błąd braku granicy między tymi częściami Prus, jest to co najwyżej usterka. W sytuacji, gdy obie części miały tylko luźny związek z Koroną (autonomia lub unia z jednej strony, lenno z drugiej), a były ze sobą powiązane wspólną historią, bliskością języka i stosunków społecznych, takie stanowisko autora mapy może być usprawiedliwione.

Na fragmencie żmudzkiej mapy Wapowski słusznie poprowadził granicę, która oddzielała Wielkie Księstwo Litewskie od Prus Książęcych, na prawym brzegu Niemna, ale oznaczył ją zbyt blisko rzeki i nie pokazał jej odcinka równoległego do wybrzeża Bałtyku. Skutkiem tego Kłajpeda (Memel) oraz Windenburg zostały błędnie zaliczone do Litwy²⁷.

Powyższy wywód prowadzi do wniosku, że na mapie Wapowskiego cała Korona była otoczona granicą. Poza tym nie ulega wątpliwości, że granica oddzielała Księstwo Mazowieckie, którego sytuacja polityczna była Wapowskiemu dobrze znana. Właśnie w roku wydania mapy Polski, 10 marca 1526, zmarł ostatni książę tego lennego terytorium, Janusz III z rodu Piastów. Wówczas wobec powstałych okoliczności, które utrudniały inkorporację tej ziemi do Polski, Wapowski opracował wywód historyczno-prawny na temat złożonych związków Mazowsza z Koroną²⁸. Czy poza tym „milionówka” pokazywała jeszcze jakieś granice wewnątrz Korony? Tak, niewątpliwie były wydzielone ziemie, które w składzie terytorium Korony i Litwy stanowiły pod pewnymi względami wyodrębnione jednostki polityczne: Ruś (Czerwona), Wołyń i Podole.

Z przedstawionego punktu widzenia należałoby tak samo spojrzeć na szeregi drzew występujące na mapie Sarmacji południowej. W jednym miejscu jest tam wyraźnie oznaczony las – *Nigra Silva*, ale pełni on funkcję puszczy granicznej od strony Dzikich Pól i dalej Chanatu Krymskiego. Sprawa wykracza jednak poza zakres tego opracowania. Przedstawianie granic na mapach w XVI w. nie było regułą, przeciwnie, zdarzało się dość rzadko. Na zainteresowanie Wapowskiego granicami w kartografii rzuca dodatkowe światło następujący fakt: kiedy w 1533 r. pracował on nad mapą krajów północnych i korzystał z pożyczonej mu mapy Skandynawii, wyraził opinię, że na tej karcie granica między Finlandią a Moskwą rażąco odbiega od rzeczywistości²⁹.

²⁷ Por. S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 52–54; J. Łuczyński, *Żmudź i fragment Prus na mapie Bernarda Wapowskiego („milionówce”) z 1526 roku*, „Zapiski Historyczne”, T. 71, 2006, z. 1, s. 85–97.

²⁸ J. Bzinkowska, *op. cit.*, s. 59.

²⁹ K. Buczek, *Dzieje...*, s. 29–30; J. Bzinkowska, *op. cit.*, s. 63.

Na omówionej już mapie Sebastiana Münstera występuje znak kojarzący się z łańcuchami górskimi. Karpaty są oczywiste, ale takie samo oznaczenie wokół Księstwa Mazowieckiego pozwala na domysł, że autor w ten sposób zinterpretował szeregi drzew Wapowskiego, czyli znak granicy.

Czołowy twórca nowożytniej kartografii Gerard Mercator, rodem z Flandrii, a od roku 1552 działający w nadreńskim Duisburgu, wydał w październiku 1554 roku dużą mapę Europy. Wydanie było opóźnione, autor miał to dzieło prawie gotowe już w roku 1539. Mapa w skali ok. 1:4 280 000 mieści się na 15 arkuszach i ze względu na rozmiary jest zaliczana do map ściennych. Wydrukowano ją w technice miedziorytu, który wówczas zaczął w niemieckiej kartografii wchodzić na miejsce drzeworytu. W tym miejscu można przypomnieć, że Mercator sam rytował prawie wszystkie swoje mapy³⁰.

Nie zajmuję się tutaj całym obrazem Polski na mapie Europy Mercatora, ale ograniczam się do jednej kwestii. Zaznaczam, że miejsca nie dość czytelne porównałem z drugim wydaniem tej mapy z roku 1572, które w omawianym zakresie nie wniosło żadnych zmian³¹.

Kartograf dobrze rozpoznał, co znaczą szeregi drzew na mapie Polski Wapowskiego, i przeniósł te granice na swoją mapę Europy, pokazując je liniami złożonymi z kropek. Granica otacza przede wszystkim tę część Królestwa, której w pełni przysługuje nazwa „Polonia”, a więc ziemie etnicznie polskie i ustrojowo zintegrowane³². Granicą tą oddzielone są od rdzenia Polski następujące terytoria: Księstwo Mazowieckie (według stanu z 1526 r.), Litwa, Ruś Czerwona, Węgry (tu nie ma kropek, gdyż granicę stanowią góry), Śląsk (także częściowo góry), Brandenburgia, Pomorze, Prusy Królewskie i Prusy Książęce. Nie ma, tak jak u Wapowskiego, granicy między tymi dwiema częściami Prus, jest granica mazowiecko-litewska, granica Wołynia i Podola. W przebiegu granicy Mazowsza występują błędy: niesłusznie włączono do Księstwa Mławę i Raciąż, a wyłączono z niego Tarczyn (poza tym na granicy z Litwą włączono do Mazowsza podlaskie miasto Wysokie). Granica Korony z Prusami powtarza omówione wyżej błędy Wapowskiego, z tym że Krajenka zastąpiła Wałcz (tę pomyłkę Mercatora usprawiedliwia niejasna sytuacja w tym miejscu na „milionówce”). Od zachodu, w rejonie Krosna Odrzańskiego, odcinek granicy Polski przebiega bezpodstawnie wzdłuż Odry.

Peter H. Meurer wyraził pogląd, że podziały terytorialne państwa Jagiellonów Mercator wziął nie od Wapowskiego, ale z innych źródeł, oraz że tylko z powodu

³⁰ Część mapy obejmująca Polskę w: *Monumenta Poloniae Cartographica*, tabl. 5a; K. Buczek, *Dzieje...*, s. 24–28, 37; tenże, *The History...*, fig. 15; *Katalog dawnych map...*, s. 101; J. Szeliga, *op. cit.*, s. 52–53; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 42, 47, 49, 71; P.H. Meurer, *Fontes...*, s. 196–197.

³¹ *Katalog dawnych map*, s. 122–123, tabl. 25 a–b.

³² Por. E. Bem-Wiśniewska, *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czasów nowożytnych (1530–1795)*, Warszawa 1998, s. 91–95.

nieuwagi zapomniał oznaczyć granicę między Litwą a Inflantami³³. Moim zdaniem, brak tej granicy jest jeszcze jednym dowodem na to, że autor mapy Europy przejął granice z „milionówki” Wapowskiego, która nie objęła Inflant.

Na zakończenie można dodać, że również Wacław Grodecki na swojej mapie Polski, wydrukowanej prawdopodobnie w 1562 roku, oznaczył granice liniami kropkowanymi³⁴. Wziął je z mapy Wapowskiego, ale nie wszystkie, w szczególności żadna z granic nie pochodzi z dwóch zachowanych fragmentów „milionówki”. W porównaniu do mapy Mercatora, granice Grodeckiego są o wiele gorzej przedstawione – schematycznie, niedokładnie. Autor miał wyraźne trudności z granicami Wapowskiego – jak przełożyć dość szeroki pas drzew na linię kropkowaną. Stąd się musiały wziąć miejscowości przecięte granicą: granica polsko-śląska przechodzi przez Bytom i Syców, granica otaczająca Mazowsze przecina Węgrów, Błonie, Wyszogród i Działdowo. Koło Działdowa powstał nawet mały trójkąt wydzielony granicami. Można to uznać za wyraz niezdecydowania Grodeckiego lub za brak dostatecznego porozumienia między autorem a wydawcą, czyli Janem Oporynem w Bazylei.

Konsekwencję tego znajdujemy na mapie Polski z 1570 r. autorstwa Andrzeja Pograbki³⁵, który oznaczając kilka dróg zaliczył do nich dwie wspomniane granice z mapy Grodeckiego. Tak powstał gościniec przez Bytom i Syców, tak też została potraktowana północna granica Mazowsza. Konkludując – do znanych już błędów najstarszej kartografii polskiej należy dołączyć błędy w przedstawianiu granic i dróg.

POLAND ON THE SELECTED MAPS OF THE FIRST HALF OF 16TH CENTURY

Summary

Marco Beneventano included a map of Central Europe in Ptolemy's *Geography* published in Rome in 1507 and 1508. The eastern part of this map was corrected by Bernard Wapowski, after copperplates had already been completed, thus amendments had to be limited. On the territory of Poland, Wapowski did not erase the mythical Hercinian Forest and did not correct rivers' courses, but added some tributaries, marked the Carpatian Mountains and added 68 localities to 55 present ones.

³³ P.H. Meurer, *Les territoires de la Couronne Polonoise*, w: *Gérard Mercator cosmographe. Les temps et l'espace, sous la dir. de M. Watelet*, Antwerpen 1994, s. 356.

³⁴ *Monumenta Poloniae Cartographica*, tabl. 6. Zmniejszona reprodukcja w: K. Buczek, *The History...*, fig. 19. Także zmniejszona reprodukcja, ale kolorowana i niepozbawiona usterek (jak zatarcie położenia Nakła na wyspie Noteci) w: M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, przekład S. Kazikowskiego, wstęp i opracowanie R. Marchwińskiego, Olsztyn 1977, załącznik (wyd. 2, Olsztyn 1984). Por. R.T. Marchwiński, *op. cit.*, s. 21–22, 31, 186.

³⁵ K. Buczek, *The History...*, fig. 22; *Katalog dawnych map...*, s. 118, tabl. 24.

On the map of roads published by Erhard Etzlaub in 1501 in Nuremberg, distances in miles marked by points corresponded more or less with the facts, what resulted in a fairly good location of towns situated by the roads and the worse one of the others. There were following roads running across the territory of Poland: Kraków – Gdańsk, Kraków – Wrocław, Kraków – Ołomuniec, Kraków – Budapeszt, Poznań – Toruń, Poznań – Wrocław, Poznań – Frankfurt an Oder, Gdańsk – Szczecin.

Three maps by Bernard Wapowski were printed in the form of woodcuts by Florian Ungler in Kraków in 1526. Only parts of two of them are presently known. The map comprising the Kingdom of Poland (commonly called the Crown) and Hungary is called the map of South Sarmatia. The map of Poland (scale about 1:1 000 000) has been preserved in two fragments: the first one includes parts of Great Poland and Royal Prussia, the other one – parts of Samogitia and Ducal Prussia. The wealth of detail and relatively high accuracy in position of localities, mainly in terms of their latitudes, characterize this map.

Sebastian Muenster placed, among other maps, a woodcut map of Poland and Hungary in Ptolemy's *Geography* published in Basel as of 1540 and then in his *Cosmography* (since 1544). This was an alteration of the map of South Sarmatia. However, the author of this article proved that Muenster must have also used the map of Poland by Wapowski. As Muenster did not know Poland, this map included e.g. small towns like Tarczyn and Turek, while relatively big Warszawa was omitted.

In the last part of the article, the author submitted a proposition that the rows of trees on Wapowski's map of Poland did not represent woods but political borders. Some parts of the borders were shown according to reality and the others were incorrect. The author stated (in opposition to Peter H. Meurer) that borders of the territory of Poland indicated by Gerhard Mercator on his map of Europe dated 1554 were taken over from Wapowski's map.

Ryc. 1. Mapa Polski Bernarda Wapowskiego z 1526 r. – fragment wielkopolsko-pruski

Ryc. 2. Mapa Polski i Węgier Sebastiana Münstera z 1540 r